

A VALLÁS PSZICHOLOGIÁJA ÉS A SZEMÉLYISÉG AZ ÖTFAKTOROS MODELL NÉZŐPONTJÁBÓL

SAROGLOU, VASSILIS–JASPARD, JEAN-MARIE

Université Catholique de Louvain, Department of Psychology and Education
Centre for Psychology of Religion, Belgie
E-mail: vassilis.saroglou@psp.ucl.ac.be

A cikk célja, hogy megvizsgálja, mennyiben lehet érdekes az Ötfaktoros modell (Five Factor Model [a későbbiekben FFM] – más néven a „nagy ötök”) a valláspszichológia szempontjából. Először áttekintjük az eysencki taxonómiát használó empirikus kutatásokat. Másodsor, az FFM rövid bemutatása után hipotéziseket fogunk felállítani arra, hogy milyen kapcsolatok létezhetnek az öt faktor és a vallásosság között, részben az eysencki keretekben végrehajtott kutatásokra, részben pedig a vallás pszichológiájának általános eredményeire alapozva. Harmadrészt szeretnénk kihangsúlyozni a vallás és személyiség kapcsolatának vizsgálatában a nemek meghatározó szerepét. Negyedrészét áttekintünk majd olyan vizsgálatokat, amelyek a vallásos személyiséget az FFM szempontjából vizsgálták meg. Végül pedig a vallás tanulmányozásában a személyiségtaxonómiák (nevezéktanok) fontosságára fókuszálunk, s az FFM hasznos voltára ebből a szempontból.

Kulcsszavak: *vallásosság, nemi különbségek a vallásosságban, ötfaktoros modell, vallásos attitűd*

BEVEZETÉS

A vallás és a személyiség kapcsolatának kutatása kissé elhanyagolt területnek látszik a vallás pszichológiáján belül. Természetesen a különféle személyiségváltozók keltettek némi érdeklődést ezen a területen, az ilyen tanulmányok nagy részét azonban nem a személyiségpszichológia inspirálta (a pszichoanalízisből jöttek például a neurotikus struktúrák, a szociálpszichológiából a kognitív stílus: a zárt vagy nyílt gondolkodás). Kevés érdeklődés mutatkozott azonban a személyiség felé, és különösen kevés a személyiségtaxonómiák irányába.

Természetes tehát, hogy érdeklődünk a személyiség és vallásosság, vagy a személyiség és az eltérő vallásossági módok kapcsolata iránt. Más szavakkal élve, együtt csodálkozunk Beit-Hallahmi-val és Argyle-lal, hogy „ugyanazon körülmények között és ugyanolyan háttérrel rendelkező személyek közül egyesek vallásosabbak, mint mások” (1997, 163).¹

Eysenck taxonómiája (*pszichoticizmus, extroverzió és neuroticizmus*) az a személyiségtaxonómia, amelyet eddig csaknem kizárólagosan használtak a vallás pszichológiájában. Összefoglaló fejezetében FRANCIS (1992b) arra a következtetésre jutott, hogy vallásossághoz egyedül a pszichoticizmus kapcsolható hozzá, míg a neuroticizmusra és az extroverzióra vonatkozó eredmények ellentmondásosak.

Pontosabban megfogalmazva, a vallásosság – úgy tűnik – alacsony pszichoticizmussal kapcsolható össze. Habár ez az eredmény nem mutatkozott meg minden kutatásban, de szisztematikusabban megjelent legalábbis ott, ahol: 1. az impulzivitás komponensét az extroverzió helyett a pszichoticizmus alá vonták és 2. azokban a vizsgálatokban tekintjük, amelyek a Francis-féle Kereszténység iránti attitűdskálát (Francis Attitude Towards Christianity Scale) használták. Francis ezt az eredményt a vallásos emberek légyszívűségével magyarázta: a pszichoticizmus ugyanis, különösen, ha az impulzivitás komponensét is tartalmazza, alapvető fontosságú a kondicionálhatósághoz, következésképp a keményszívűség. Eysenck fogalmai alapján, Francis a magasabb pszichoticizmus pontszámmal rendelkezőket, úgy írta le, mint „hideg, személytelen, ellenséges, szimpátia nélküli, barátságtalan, bizalmatlan, furcsa, érzelemtelen, nem segítőkész, belátás nélküli és különös” emberek, akikből hiányzik az empátia és a büntudat (FRANCIS, 1992b, 153). Ezzel szemben a vallás a légyszívű társas attitűdök körébe tartozik.

¹ A vallásos emberek személyiségbeli temperamentuma különös érdekességgel bír a vallásos személyiség veleszületettségére vagy környezeti meghatározottságára nézve. Beer, Arnold és Loehlin például ikrek, örökbefogadottak és rokonok vizsgálata során felmerült különbségeket tárgyalva azt mondják, hogy „elképzeltető, hogy a Vallási ortodox skálában (Religious Orthodox Scale, [MMPI]) megtalálható egy tradicionalizmusra utaló személyiségkomponens, amely lehetséges, hogy inkább genetikai befolyás alatt van, és egy ortodox keresztény hit vagy viselkedés személyiségkomponens, amelyben a nevelő környezet hatása érvényesül” (826). Egy korábbi tanulmányukban a Minnesota Egyetem kutatói, WALLER, KOJETIN, BOUCHARD és munkatársai (1990) beszámoltak időközben híressé vált, több ezer ikerpárt megvizsgáló kutatásukról, és azt találták, hogy *a vallási attitűdök, értékek és érdeklődés közötti különbségeket mind genetikai, mind környezeti tényezők befolyásolják*, pontosabban a genetikai faktorok a megfigyelt variancia mintegy 50%-át magyarázzák a vizsgált változóknál. HOOD, SPILKA, HUNSBERGER és munkatársai ezt a következtetést úgy értelmezték, miszerint a „genetika befolyásolhat néhány intellektuális vagy temperamentumbeli tényezőt, amelyből a vallásosság meríti forrásait” (1996, 15).

Az *extroverzió* dimenziót tekintve a különböző vizsgálatok eredményei nem voltak összhangban azon jó öreg feltevés ellenére, mely szerint a vallásosak bizonyára befelé fordulóbbak, introvertáltabbak. Francis áttekintése szerint, néhány kutatásban pozitív, másokban negatív, megint másokban pedig egyáltalán semmiféle korrelációt sem találtak a vallásosság és az extroverzió között. A legutóbbi eset különösen gyakorivá vált, miután az impulzivitás komponensét az extroverzióból kivonva a pszichoticizmus körébe vonták. FRANCIS és PEARSON (1985) például azt találták, hogy az extroverzió és a vallásosság közötti negatív korreláció csökkent, ha az Eysenck-skálának egy újabb változatát használták, amelyből az impulzivitásra vonatkozó elemek már hiányoztak.

Végül, ami a *neuroticizmust* illeti, Francis rámutat, hogy az elméleti irodalomban két ellentmondásos pszichológiai magyarázattal találkozunk. Az első szerint a vallás vagy elősegíti, vagy pedig egyfajta kifejeződése a lelki instabilitásnak, és ezért pozitív korrelációt jósol a vallás és e személyiségvonás között. A második magyarázat szerint a vallásosság növeli az érzelmi stabilitást, és ezáltal egy negatív korrelációt jelez előre. Az idevágó irodalom áttekintése után FRANCIS (1992b) arra a következtetésre jutott, hogy a kutatások eredményei nem egybevághóak, és hogy a neuroticizmus és a vallásosság közötti pozitív kapcsolat legalábbis néhány esetben a nemek közötti különbségek műterméke. (A nők ugyanis egyaránt vallásosabbak és neurotikusabbak is.) Ennek ellenére észrevehetjük, hogy a Francis által áttekintett tanulmányok szerint a minta összetételének és a vallásosság típusának is van hatása az eredményekre: a felnőtt templomba járók (FRANCIS, 1991) és a belső indíttatású (intrinsic) vallásosságú emberek esetében a neuroticizmussal egy negatív korreláció figyelhető meg (vagyis az emocionális stabilitásra való hajlam), vagy legalábbis nincsen kapcsolat ezzel a dimenzióval (WATSON, MORRIS, FOSTER és munkatársai, 1986). Ezzel szemben a neuroticizmus pozitív korreláció felé hajlik a külső motiváltságú (extrinsic) vallásossággal, és a kereső orientációval (quest) (JOHNSON és munkatársai, 1989; WATSON és munkatársai, 1986).

Vajon változatlan maradt-e a vallásos személyiség eysencki taxonómiai profilja azóta (1992)?

AZ EYSENCKI TAXONÓMIA JEGYÉBEN KÉSZÜLT ÚJABB KUTATÁSOK (1992–1998) ÁTTEKINTÉSE

Az 1. táblázat 25 eysencki vagy azzal megegyező taxonómiát alkalmazó tanulmányt mutat be részletesen, amelyek 1992 óta készültek² (ami a Francis végezte vonatkozó irodalom áttekintésének dátuma, 1992b).

² A jelenlegi áttekintésben nincsenek benne azok az 1992-es vizsgálatok, amelyeket már maga Francis is összefoglalt, mint ahogyan azok a vizsgálatok sem, amelyek ugyan a papságot célozták meg, de nem a személyiséget vizsgálták a vallásosság intenzitásának vagy az általános normáknak a függvényében, hanem munkájuk különböző oldalaival foglalkoztak (például az elégedetlenség a lelkesítő pályával, FRANCIS, RODGER, 1994).

1. táblázat. Vallásosság és személyiség kapcsolata Eysenck modelljében (áttekintés 1992–1998 vizsgálatairól)

Tanulmányok	Minták	Vallásosság mérő-eszköze	Eredmény	Nemi különbségek kontrollja
Jones és Francis, 1992	39 ffi; metodista lelkészek; UK	összehasonlítás az általános normákkal	E–	nem
Francis, 1992b	92 ffi + 20 nő, lelkészek; UK	Francis skála	P–, N–	igen
Francis és Katz, 1992	190 nő tanárok; Izrael	Katz Vallásosság skálája (Katz's Religiosity Scale)	P–	
Francis, 1993	31 ffi + 91 nő egyetemi hallgatók; UK	Francis skála	P–	igen
Francis és Wilcox, 1994	230 nő; egyetemi hallgatók; UK	imádság gyakorisága; templomba járás gyakorisága	P– P–	
Francis és Joseph, 1994	42 ffi + 108 nő; egyetemi hallgatók; Észak-Írország	Francis skála	P–	nem
Francis és Kay, 1995	259 ffi, 105 nő pünkösdista papjelölt; UK	összehasonlítás az általános normákkal	P– (ffi) N–	külön keretek választották a mintát
Lewis és Maltby, 1995	58 ffi, 106 nő felnőtt; USA	Francis skála	P–	külön keretek választották a mintát
Maltby, 1995	92 nő egyetemi hallgatók; USA	imádság gyakorisága; templomba járás gyakorisága	P– P–	
Lewis és Maltby, 1996	100 ffi egyetemi hallgatók; USA	imádság gyakorisága; templomba járás gyakorisága	P– n.s.	
Maltby és munkatársai, 1995	145 ffi, 179 nő felnőtt; USA	Francis skála; imádság gyakorisága; templomba járás gyakorisága	P– P– E+	külön keretek választották a mintát
White és munkatársai, 1995	78 ffi, 105 nő felnőtt; USA	Francis skála	P–	nem
Carter és munkatársai, 1996	29 ffi, 22 nő vallásos felnőtt; USA	Francis skála	P–	igen
Francis, 1996	395 ffi, 409 nő felnőtt templomba járók; UK	imádság gyakorisága	n.s.	igen
Francis és Thomas, 1996	222 ffi lelkész; UK	misztikus orientáció	E+	

Tanulmányok	Minták	Vallásosság mérő- eszköze	Eredmény	Nemi külön- ségek kontrollja
Francis és Thomas, 1997	222 ffi lelkész; UK	karizmatikus élmé- nyek	E+, N-	
Francis és Wilcox, 1996	263 nő serdülők; UK	imádság gyakorisága; templomba járás gyakorisága	P- P-	
Gillings és Joseph, 1996	58 ffi + 48 nő felnőtt; UK	Francis skála	P- P-	nem
Smith, 1996	93 ffi + 98 nő (11–15 év); UK	imádság gyakorisága; templomba járás gyakorisága	P- P-	igen
Dunne és munkatársai, 1997	4993 ffi + nő felnőtt templomba járók; Ausztrália	1 vizsgálat (templom- ba járás) 2 vizsgálat – után- követéses vizsgálat (8 évvel később)	P-, N-; N+ (akik már nem járnak templomba)	külön keretek választották a mintát
Francis, 1997b	1128 ffi + nő egyetemi hallgatók; UK	imádság gyakorisága; templomba járás	P- P-	igen
Maltby, 1997	92 ffi + 124 nő felnőtt; Írország	Francis skála; imádság gyakorisága; templomba járás gyakorisága	P- P- P-	külön keretek választották a mintát
Francis és Bolger, 1997	50 nyugdíjas közal- kalmazott; UK	imádság gyakorisága; templomba járás gyakorisága	P- P-	
Francis és Jones, 1997	243 ffi + 125 nő vallásos elkötelezet- tek, felnőttek; UK	karizmatikus tapasztal- atok indexe (1–5 item)	E+ N-	nem
Robbins és munkatársai, 1997	373 ffi + 560 nő anglikán lelkészek; UK	összehasonlítás az általános normákkal	P- N- (ffi – n.s.)	külön keretek választották a mintát
Wilde és Joseph, 1997	31 ffi + 19 nő moszlim egyetemi hallgatók; UK	Moszlim vallásosság iránti skála	P-	igen
Hutchinson és munkatársai, 1998	101 ffi + 148 nő egyetemi hallgatók; USA	Vallási orientáció skála; Katolikus, Protes- táns, vs nem vallásos	(N, n.s.) N+	külön keretek választották a mintát

Jelmagyarázat: Francis skála = Francis-féle Kereszténység iránti attitűdskála (Francis Attitude Toward Christianity Scale);
+ vagy - : pozitív vagy negatív kapcsolat (korreláció, átlagkülönbségek vagy faktor-
analízis alapján);
ffi = férfi;
UK = Nagy Britanniai és Észak Írország Egyesült Királysága

Pszichoticizmus

Ahogy az *1. táblázat* is mutatja, a vallásosság következetes együttjárást mutat az alacsony pszichoticizmussal (HUTCHINSON és munkatársai tanulmányában az eysencki pszichoticizmust nem mérték). Ez az eredmény érvényes nőkre és férfiakra, felnőttekre és kamaszokra, különböző mintákra az Egyesült Királyságból, Írországból, Észak Írországból, az Egyesült Államokból, Izraelből, Ausztráliából, valamint különböző vallási felekezetekre (anglikán, protestáns, zsidó és moszlim). A tanulmányok nagy többségében a vallásosságot a Francis-féle Kereszténység iránti attitűdskálával mérték, azonban több tanulmány az imádság gyakoriságát, avagy a templomba járás gyakoriságát vette mércéül. Ezen utóbbi mérőeszközt tekintve, az ezt használó kutatások közül csak kettőben (a kilencből) hiányzott a szignifikáns kapcsolat a templomba járás gyakorisága és az alacsony pszichoticizmus között, és MALTBY és munkatársai eredményei arra utaltak, hogy az belső (intrinsic) indíttatású vallásosság megbízhatóan bejósolta az alacsony pszichoticizmust, míg az külső (extrinsic) indíttatású vallásosság nem. A lelkészek személyiségét az általános normával összevető öt kutatásból csak kettőben nem volt jelentős a pszichoticizmus. A pszichoticizmus nem volt kapcsolható a misztikus-karizmatikus élményekhez sem a papság, sem az elkötelezett vallásos egyének körében.

Extroverzió

Az *extroverzió* az elkötelezett vallásos egyének és az átlagnépesség körében végzett vizsgálatok csaknem egyikében sem kapcsolódott a vallásossághoz: az egyetlen kivételt MALTBY és munkatársai (1995) kutatása képezte, és ebben is csak az imádság gyakoriságának mértékével találtak kapcsolatot, a többivel mérve nem. Ami a papságot illeti, a férfi papság csak egy vizsgálatban mutatott az általános normáktól alacsonyabb extroverziót a négy közül. Azonban a misztikus-karizmatikus élmények a férfi papság (FRANCIS, THOMAS, 1996, 1997) és az elkötelezett vallásos egyének körében (FRANCIS, JONES, 1997) korreláltak a magas extroverzióval.

Neuroticizmus

Nagyvonalakban úgy tűnik, hogy a *neuroticizmus* nincs kapcsolatban a vallásossággal. Ha a vizsgálatban azonban mégis szignifikáns különbségeket találtak, az – egy eset kivételével – a vallásosságot és az alacsony neuroticizmus kapcsolatát jelezte. A lelkészek (az öt tanulmányból négyben) csakúgy, mint a vallásosakat a nem vallásosakkal és a magasabb karizmatikus élményekkel rendelkező személyekkel összevetve érzelmileg stabilabbnak bizonyultak. A DUNNE, MARTIN, PANGAN és HEATH (1997) által végzett vizsgálat érdekes jelenségre mutatott rá: a templomba járók érzelmileg stabilabbnak voltak, és azok, akik nyolc év múltán egy utánkövetéses vizsgálatban azt jelentették, hogy abbahagyták a templomba járást, magasabb neuroticizmust mutattak.

Következtetésekként:

- a vallásosság nyilvánvalóan alacsony pszichoticizmussal függ össze;
- az elkötelezett vallásos emberek között a misztikus-karizmatikus élmények átélői magas extroverzióval rendelkeznek;
- van rá némi bizonyíték, hogy a lelkészek, a karizmatikus vallásos emberek és – több esetben – általában a vallásos emberek érzelmileg nagyobb stabilitást mutatnak;
- a lelkészeknél a személyiség nem mutat tiszta mintázatot: néha a lelkészek introvertáltabbnak bizonyulnak az átlagnépességnél, és nem alacsonyabbak az értékeik a pszichoticizmus terén. (Jelenleg is vita folyik az ellentmondó adatok értelmezéséről. Kérdés, hogy vajon a férfi lelkészek feminin jellemzőinek a növekedése mutatkozik meg ebben, vagy fordított tendencia jellemzi-e a lelkészeket? Lásd FRANCIS, KAY, 1995; valamint SAROGLU, 2001a a szerzetesrendek vizsgálatához.)

ALKALMAS-E AZ FFM A VALLÁSOS SZEMÉLYISÉG VIZSGÁLATÁRA? AZ FFM NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE

Az ötfaktoros modell (más néven a „nagy ötök”) jól megalapozott személyiségfaktor-taxonómia, amely a személyiségpszichológusok körében széles körben elfogadott. Ez a modell több mint egy rövid felsorolása az általános egyéni különbségeket alkotó változóknak: ez egy erősen strukturált taxonómia (GOLDBERG, 1993). A modell nemcsak egy stabil faktorszerkezettel rendelkezik, hanem kultúrközi érvényességét is kimutatták (MCCRAE és munkatársai, 1998). (A modellben elkülönített faktorok öröklődhetnek is, ami a faktorok biológiai gyökereiről való hipotézisek táptalaja lett – lásd MCCRAE és munkatársai, 1998). Az öröklés hatása a modell személyiségfaktoraira a faktorok biológiai eredetének feltételezését is megengedi.

Sok tanulmány mutatott rá lényeges kapcsolatokra az öt faktor és egyéb személyiségváltozók között (összefoglalásként lásd: például, GRAZIANO, EISENBERG, 1997; HOGAN, ONES, 1997; MCCRAE, COSTA, 1997; WATSON, CLARK, 1997). Az FFM kapcsolatban áll a pszichológiai értelemben vett jó közérzettel is (például: MCCRAE, COSTA, 1991), és a jelenlegi kutatások a faktorok alkalmazási lehetőségeit vizsgálják különböző területeken, mint például az egészség- és klinikai pszichológia terén (lásd: SMITH, WILLIAMS, 1992; kritikáját BUTCHER, ROUSE, 1996) és a fejlődéslélektanban (KOHNSTAMM és munkatársai, 1998). Az utóbbi időben bizonyítékok merültek fel, hogy az FFM hasznos az hosszútávra érvényes állapotváltozások leírására (BORKENOU, OSTENDORF, 1998).

E széleskörű elfogadottság ellenére az FFM-et sok kritika érte. A kritikusok táborában három ellenvetés emelkedik ki. Az első ellenvetés az, hogy a modell inkább elméleti leíró modell, mint magyarázó. Az öt faktort induktív módon találták meg, vagyis nem feltételezték, hanem felfedezték őket; a modell nem nyújt belátást azokra a pszichológiai elvekre és folyamatokra, amelyek a személyiséget alakítják. Ezzel szembeállíthatjuk azt az előnyt ennek a modellnek, hogy a jelenségeket mégiscsak egy elmélet által megalkotott rendszerbe foglalja, és azt, hogy az induk-

tív megközelítés nem feltétlenül gyengesség (lásd OSTENDORF, ANGLEITNER, 1994; OZER, REISE, 1994).

Második kritikai ellenvetés az, hogy a széles, magasabb rendű kategóriákban sok olyan kisebb részlet elvész, amely hasznos mind a leíráshoz, mind a bejósáshoz (lásd WIGGINS, 1992). Erre azt válaszolhatnánk, hogy ez az ár az, amit meg kell fizetnünk bármely jól strukturált személyiségtaxonómia kialakításáért. Hozzátehetnénk még BRIGGS (1992) érveit is, hogy egy mérőeszköz megválasztása az adott vizsgálat vezetőjének a kutatási céljától függ.

A harmadik kritika pedig, hogy egyes tanulmányokban a faktoranalízis nyomán egy hatfaktoros vagy akár hétfaktoros stuktúra is kialakult. Ezek azonban kevésbé fontosak a modell egyéb korlátait figyelembe véve. A NEO-PI-R öt faktora – amely az FFM elméleti keretei között alkotott kérdőívek közül legmegfelelőbb kérdőív – jó konstruktváliditást mutat. A NEO-PI-R faktorai egyenként hat vonásra oszlanak. Sajnos keveset tudunk a faktorokhoz tartozó egyes vonások differenciális validitásáról, egymástól való függetlenségéről (BRIGGS, 1992). E kritika jogosságát a NEO-PI-R alkotói elismerik (COSTA, MCCRAE, 1998), és hangsúlyozzák, hogy semmiképpen sem állítják, hogy az a hat vonás, amelyet a NEO-PI-R minden egyes faktorához hozzárendeltek, az egyetlen vagy akár a legjobb lehetséges kombinációt tükröznék.

Az öt faktor rövid leírása

A *barátságosság* (*Agreeableness*) faktora olyan tulajdonságokat tartalmaz, mint az altruizmus, a gondoskodás, az érzelmi támogatás, szemben az ellenségességgel, a mások iránti közömbösséggel, önközpontúsággal, rosszindulattal és féltékenységgel (DIGMAN, 1990). A NEO-PI-R-ban (*NEO Personality Inventory*, ahol az NEO jelentése neuroticizmus, extroverzió és openness [nyitottság]) a következő vonásokat találhatjuk a *barátságosság* faktorán belül: *bizalom, őszinteség, altruizmus, engedelmesség, szerénység és lágy szívűség*. GRAZIANO és EISENBERG (1997) megfigyelései szerint a *barátságosság* motivációs folyamatokkal, valamint az érzelmeikkel való kapcsolatának vizsgálata nagyon biztató kutatási távlatokat nyit meg. Az szerzők Wigginsre hivatkoztak, aki szerint „a barátságosságban tapasztalt egyéni különbségek forrása az a motivációrendszer is lehet, ami a saját csoporttal (vagy amelyhez az egyén tartozni szeretne) való intimitásra, egységre és szolidaritásra irányul” (GRAZIANO, EISENBERG, 1977, 816).

Az *extroverzió* faktora nagyban hasonlít az Eysenck elméletében leírt extroverzióhoz (DIGMAN, 1990). Beletartozik az egyénnek a társas interakciók iránti érdeklődése, valamint a lelkes, kalandos és aktív hozzáállás az élethez és a személyközi kapcsolatokhoz (DIGMAN, 1997). Az *extroverzió* NEO-PI-R-ban található vonásai: *melegség, társaságkedvelés, önérvényesítés, izgalomkeresés, aktivitás és pozitív érzelmek*. Egy hasonló elméleti keretben az *extroverzió* a *szociabilitással* és a *dominanciával* áll kapcsolatban (WATSON, CLARK, 1997). Ahogyan azt Watson és Clark is megjegyzik, az extroverzióról alkotott nézetek az idők folyamán megváltoztak. A korábbi elméletekben hangsúlyozták, hogy az extrovertált személyek könnyelműek, vak-

merőek, impulzívok és megbízhatatlanok, a mostani elméletek a társaságkedvelést, a felfelé törő társaságbeli felemelkedést, a hatékonyságot és a jó alkalmazkodást említik.

A *lelküismeretesség* a rendet, rendszerességet, módszerességet jelenti, de a *teljesítményre való törekvést* is. A NEO-PI-R különböző vonásait a *kompetencia*, *rendszeretet*, *kötelességtudat*, *teljesítménykészletés*, *önfegyelem* és *megfontoltság* alkotják. Ebben a dimenzióban találhatóak az önkontroll, az impulzivitás kontrollja, a kívánatosság és a társakhoz való igazodás is (lásd HOGAN és ONEST, 1997). Ezenkívül sok, a személyiségen kívüli változóval is kapcsolatban áll, mint például a magas munkateljesítménnyel (BARRICK, MOUNT, 1993; BARRICK, MOUNT, STRAUSS, 1993) vagy a felsőbb tanulmányok választott szakjával. (Például egy hollandul beszélő belgiumi diákcsoportban a pszichológiát, filozófiát, nyelveket vagy történelmet tanulók nagyon alacsony pontszámot értek el ebben a faktorban, míg a mérnöki, jogi és közgazdasági karok hallgatói igen magasat; DE FURYT, MERVIELDE, 1996.)

Az *érzelmi stabilitás* (vs *neuroticizmus*) megfelel az Eysenck-modell *neuroticizmus* dimenziójának. A NEO-PI-R által mért vonások ebben a faktorban: *szorongás*, *ellenesség*, *depresszió*, *éntudatosság*, *impulzivitás*, *sérülékenység*.

Végül a legkevésbé tisztázott faktor a *nyitottság/intellektus*. Az ötödik faktor szokásos elnevezése, az „intellektus” olyan melléknevekhez kapcsolódik, mint az intelligens, érdeklődő, jól tájékozott, és jellemző még rá az elemző képesség. A NEO-PI-R hagyományosan jobban kedveli a *nyitottság* vagy *nyitottság a tapasztalatokra* megnevezéseket. Az *intelligencia* ugyan összefügg a *nyitottsággal*, de ez utóbbi nemcsak a kognitív képességeket tartalmazza, hanem erős szükségletet is a tapasztalatok bővítésére (MCCRAE, COSTA, 1997). Ez a faktor kapcsolatban áll a nyílt gondolkodással és a dogmatizmus hiányával, de magában foglalja a tapasztalatok szükségletét is (MCCRAE, 1994; áttekintésként MCCRAE, COSTA, 1997). Következésképpen ez a dimenzió a liberális attitűdöt is tartalmazza (MCCRAE, 1996). A NEO-PI-R vonásai ebben a faktorban: a *fantázia*, *esztétikai érzék*, valamint a *nyitottság az érzelmekre*, a *tevékenységekre*, a *gondolatokra* és az *értékekre*.

Eysenck taxonómiája és az ötfaktoros modell közti kapcsolatok

A „nagy ötök” másik előnye, hogy könnyen összevethető más személyiség-leírásokkal, mivel azokat is többszálás kérdőívvel vizsgálják (a 16PF, az Eysenck Személyiség-kérdőív, a Kaliforniai pszichológiai leltár, vagy az Edwards Személyes preferencia jegyzék).

Ami Eysenck három személyiség-leíró dimenzióját illeti, az *extroverzió* és a *neuroticizmus* megegyeznek az ötfaktoros modell megfelelő dimenzióival. Továbbá a *pszichoticizmus*ról úgy vélik, egyfajta keveréke a *barátságosságnak* és a *lelküismeretességnek*, s e feltételezést mára erős empirikus bizonyítékok is alátámasztják.³

³ Folyik a vita, hogy az ötfaktoros modell e két dimenziója valójában az eysencki pszichoticizmus-hoz hasonló egyetlen faktor-e. EYSENCK (1992) szerint az előbbi két faktor valójában nem „alap” faktor, hanem egy szinttel lejjebb vannak. GOLDBERG és ROSOLACK (1992) megkérdőjelezte Eysenck ezen

A vallásosság és a „nagy ötök” kapcsolata – néhány hipotézis

Érdekes, hogy az utóbbi időket leszámítva, a pszichológia nem érdeklődött a „nagy ötök” és a vallás kapcsolata iránt.⁴ Mi magunk is megpróbáltunk hipotéziseket felállítani a pszichológia és a vallás kapcsolatára vonatkozólag, amelyeket a vallásos személyiség múltbeli kutatásainak elméleti és empirikus eredményeire alapoztunk, valamint az öt faktorhoz tartozó dimenziók és tulajdonságok elemzésére.

Barátságosság

A korábbi kutatások a vallásosságot következetesen az alacsony pszichoticizmussal kapcsolták össze. Mivel a *barátságosság*ot sok szál kapcsolja össze a pszichoticizmussal (lásd például a NEO-PI-R-ban a *lágyszívűség* és az *altruizmus* vonásokat), azt kellene hogy találjuk, hogy a vallásosság és a barátságosság is kapcsolatosak. Emlékezhetünk az önbeszámoló alapján felmért (de nem a valódi!) segítő viselkedés és a vallásos elkötelezettség közötti erősen megalapozott kapcsolatokra (lásd BATSON, SCHOENRADE, VENTIS, 1993 összefoglalóját).⁵ Továbbá utalunk néhány friss vizsgálatra, amelyben különféle felekezetű (zsidók, protestánsok, katolikusok és ortodoxok, összesen 3524 személy) mintákat használtunk, és amelyben a vallásosság korrelált a *jóindulat* magas értékével (SCHWARTZ, HUISMANS, 1995). Hasonló eredményt értek el a kereső (quest) skálával amerikai mintán (BURRIS, TARPLEY, 1998).

Lelkiismeretesség

A *lelkiismeretesség* a „nagy ötök” megfogalmazása alapján a rendhez, az impulzusok kontrolljához, a felelősségtudathoz és rendszeretethez, a jó benyomáshoz, az alacsony rugalmassághoz, a módszerességhez, a visszafogottsághoz és a társas konformitáshoz kapcsolódik (áttekintésként lásd COSTA, MCCRAE, 1998; valamint

feltevésének érvelését, és azt találták, hogy a *pszichoticizmus* valójában két merőleges faktor keveréke (a *barátságosság* és a *lelkiismeretesség*).

⁴ Az Amerikai Pszichológiai Szövetség 1997-es szimpóziumának témája ugyan a vallás és a nagy ötök voltak, de más nézőpontból vizsgálták azokat. A kérdés ugyanis az volt, hogy lehetséges-e, hogy a vallás a személyiség egy újabb, hatodik dimenziója lenne. El kell ismernünk, hogy nem tudjuk azt a merész kijelentést támogatni, miszerint a vallás egy univerzális emberi dimenzió, azon egyszerű oknál fogva, hogy ezt az empirikus bizonyítékok cáfolják.

⁵ Batson és munkatársai áttekintéséből megtudjuk, hogy az intrinzikus vallásos emberek segítőkészebbnek tűnnek fel önbeszámolóikban, azonban kísérleti helyzetben csak akkor bizonyultak valóban segítőkészebbnek, ha egyenes és alacsony befektetéssel járó kéréssel álltak szemben, és nem reagálnak a segítséget kérő személy kifejezett szükségletére. Ezzel szemben „a quest dimenziója nem kapcsolható össze az önbeszámoló alapján magas segítőkészséggel, vagy magas segítőkészséggel általában, azonban összekapcsolható magával a konkrét segítséssel, ami a segítséget kereső személy kifejezett szükségletére adott válaszként jelenik meg” (1993, 363). Batson és munkatársai következtetése, mely szerint az intrinzikus vallásos emberek segítőkészségét „nem az altruizmus, hanem az az önérdek motiválja, hogy magukat jó, kedves és törődő személyként mutassák be” (Ibid.), kritizálható, legalábbis a *manichean*-féle altruizmuspragmatika megkülönböztetés alapján.

HOGAN, ONES, 1997). Ezt a profilt tekintve a vallásosság kapcsolatban áll, ha nem is a megszállottsággal, kényszerességgel (lásd a freudi elméleteket a vallási rituálékról), de legalábbis a renddel, a rendszerességgel és az impulzusok kontrolljával. Egy összefoglaló cikkében LEWIS (1998) arra a következtetésre jutott, hogy habár az erősebb vallásos attitűd vagy a vallás kifejezettebb gyakorlása nem kapcsolható össze kényszeres (obszesszív) szindrómával, mégis kapcsolatban állhat a kényszeres személyiség egyes jegyeivel, mint amilyenek a rendszeresség, a merevség, a higiéne és az önkontroll fontosságának túlhangsúlyozása. A vallásosság az önbeszámolókat szerint gyakran korrelál a magas konformitással is, izraeli zsidók, holland és német protestánsok, spanyol és német katolikusok és görög ortodoxok mintájára alapozva (SHWARTZ, HUISMANS, 1995), míg a vallásos keresés (quest) egy amerikai mintán alacsony konformitást jósolt be (BURRIS, TARPLEY, 1998).

A lelkiismeretesség összefügg a teljesítménykészítéssel is, habár vita folyik arról, hogy a teljesítménykészítés a lelkiismeretességnek egy vonása csupán vagy pedig a lelkiismeretességet két alacsonyabb rendű faktorra lehet osztani, a *rendszeresség-módszerességre* és a teljesítményre (JACKSON és munkatársai, 1996). Ettől a vitától függetlenül úgy tűnik, a vallásosság alacsony teljesítménykészítést jósol. SCHWARTZ és HUISMANS (1995) vizsgálatában például mindegyik mintában ez az eset állt fenn, egyetlenegy kivéve (spanyol katolikusok). BURRIS és TARPLEY (1998) vizsgálatában már az *immanenciaskála* is bejósolta az alacsony teljesítménykészítést, habár ez nem volt szignifikáns. (Ennek a skálának a célja, hogy az immanenciát a vallásos orientáció egyik dimenziójaként vizsgálja, amely méri a határok átlépésére irányuló motivációt, a tapasztalás tudatosságát és elfogadását, és a jelen pillanatra fekteti a hangsúlyt.)

Extroverzió

Az Eysenk modelljére épített régi vizsgálatokban semmiféle következetes kapcsolatot nem tudtak kimutatni a vallásosság és az extroverzió között. Azonban mostanra azt már bizonyosan tudjuk, hogy a vallásosság (ma már?) semmiképp sem jelent introverziót. Több tanulmány is kapcsolatot talált továbbá az extroverzió és a vallásosság vagy a karizmatikus-misztikus élmények között vallásosan elkötelezett embereknél. Ráadásul az *extroverzió* NEO-PI-R vonásai közül a *határozottság* fontos lehet a vallásosok személyiség szerkezetében. Bizonyítékok vannak továbbá arra, hogy a vallásosság összefügg a magasabb önbecsüléssel. A vallásos elkötelezettség szintén kapcsolatban áll a magasabb önbecsüléssel (ELLISON, 1993). Ráadásul a belső indíttatású (intrinsic) vallásosság következetesen kapcsolható a magasabb önbecsüléshez (BURRIS és munkatársai, 1996; NELSON, 1990; RYAN, RIGBY, KING, 1993). A külső (extrinsic) vallásosság és az önbecsülés kapcsolatáról szóló adatok valamelyest ellentmondásosak, néha pozitív (BURRIS és munkatársai, 1996), néha negatív (RYAN és munkatársai, 1993), esetenként pedig semmilyen kapcsolatot sem mutatnak ki a kettő között (NELSON, 1990). A „vallási értelemkeresés” (quest) orientáció, amely a népesség nagy részében a vallásos elkötelezettség hiányát is jelenti, lehet negatív (GENIA, 1996) kapcsolatban az önbecsüléssel, vagy nem áll fenn a kettő között a kapcsolat (BURRIS és munkatársai, 1996). Felmerült az a

gondolat is, hogy az önbecsülés utáni sóvárgás lehet az egyik motivációs alapja a vallásosságnak (HOOD és munkatársai, 1996).

Érzelmi stabilitás

A korábbi kutatások alapján azt feltételezhetjük, hogy ha valamilyen kapcsolat létezik az *érzelmi stabilitás* (vs. *neuroticizmus*) és a vallásosság között, akkor a kapcsolatnak pozitívnak kell lennie. Ez természetesen nem jelenti szükségszerűen azt, hogy a két szemben álló elmélet (a vallás kapcsolata a neuroticizmussal vs. a vallás és az érzelmi stabilitás kapcsolata) közül az empiria az utóbbit igazolta volna. A két elmélet kiegészítheti egymást, legalábbis bizonyos profilú személyiségrajzok esetén. Lehetséges, hogy a *vallás* vonzza (megtérők) vagy megtartja (hagyományos hívők) a neurotikus hajlamokkal rendelkező egyéneket, mert *érzelmi stabilitást* ajánl a rituálék, gondolkodásmód, a hit, az optimizmus és az alacsony impulzivitás révén.

Nyitottság/intellektus

SCHWARTZ és HUISMANS (1998) korábban emlegetett tanulmányában különböző felekezetben készült mintákon azt találták, hogy a vallásosság összekapcsolható az olyan értékekkel, mint a *biztonság*, a *hagyomány* vagy a *konformitás*. A szerzők mellett érvelnek, hogy ez a három érték az életben egyfajta biztonságérzetet ad és tart fenn. A szerzők továbbá hangsúlyozzák azt is, hogy a vallásosság mértéke – legalábbis részben – az illető bizonytalanságkerülési igényének intenzitását tükrözi vissza. Egyetértünk a szerzők következtetésével, miszerint „azáltal, hogy magyarázatot vagy választ ad az élet legalapvetőbb egzisztenciális titkaira, a vallás csökkentheti a szorongást, amelyet a halál, a betegség vagy az igazságtalanság és hasonló okozhatnak az egyén életében, és segítheti az egyéneket abban, hogy elfogadják és megbékéljenek azzal a szituációval, melyet az élet adott nekik” (92). Ugyanebben a vizsgálatban azt találták, hogy a vallásos emberek hajlamosak alacsony pontokat szerezni az *önirányítás* és az *izgalom*⁶ skálákon, mely értékek a szerzők szerint a *változás iránti nyitottságot* tartalmazzák.

Ehhez hasonlóan BURRIS és TARPLEY (1995) azt találták, hogy a bizonytalanság elfogadásával összekapcsolható három skála negatívan korrelál a Quest skálával. Ráadásul MILLER és HOFFMANN (1995) a skálákon mért eredményei szerint a vallásos emberek inkább kerülnek a kockázatokat, ellentétben azokkal, akik kedvelik a kockázatot és életükben nem tartják olyan fontosnak a vallás szerepét.

Elismert tény az is, hogy a vallásosság gyakran a konzervativizmussal jár együtt. Egy európai országokat átfogó nagy vizsgálat szerint a fiatalok között a vallásosság, úgy tűnik, konzervatívabb politikai attitűdökkel jár együtt (lásd CAMPICHE, 1997).

S végül, egy kutatássorozatban Hunsberger és kollégái azt találták, hogy a vallásos fundamentalizmus csakúgy, mint a keresztény ortodoxia, pozitívan korrelál

⁶ Az *önirányítás* meghatározása így hangzik: „cselekedeteinek és gondolatainak független megválasztása, alkotás és felfedezés”, míg az *izgalom*: „az életben az izgalom, az újdonság és a kihívás értéke” (SCHWARTZ és HUISMANS).

az autoriter személyiséggel, a dogmatizmussal és az előítéletekkel, ám negatívan korrelál a vallásos kétségekkel és a vallási témák területén (más témáknál nem) a gondolkodás integratív komplexitásával (ALTEMEYER, HUNSBERGER, 1992; HUNSBERGER, 1996; HUNSBERGER és munkatársai, 1992, 1994, 1996; PANCER és munkatársai, 1995; PRATT és munkatársai, 1992). Nem világos, hogy ezek az eredmények valóban csupán a vallásos fundamentalizmus/ortodoxia következményei vagy (legalábbis részben) magának a vallásosságnak a hatását tükrözik. A fent említett vizsgálatok legtöbbször a mintát egyetemi hallgatók átlagpopulációjából merítették, és nem egy meghatározott vallási közösségből, és az adatok analízisét gyakran a vallásos fundamentalizmus skálán legalacsonyabb vagy legmagasabb pontot elért egyéneken végezték (általában a normáloszlás felső és alsó negyedével dolgoztak). Ettől függetlenül azonban ALTEMEYER és HUNSBERGER (1992) arra az eredményre jutottak, hogy a vallásos egyének a nem vallásosakkal összevetve, magasabb pontszámot értek el mind az autoritás, mind az előítélet skálákon. Ez az eredmény arra utalhat, hogy a pozitív vallási attitűd már magában is zárt gondolkodásmódú szociális attitűdökhöz vezet. Egy izraeli vizsgálatban RUBINSTEIN (1995) azt találta, hogy a nem vallásos személyek adták a legalacsonyabb pontszámokat az tekintélyelvűség skálán, őket követték a hagyománytisztelő vallásosak, majd pedig az ortodox vallásgyakorlók következtek.⁷

Egy ilyen eredmény hátterét figyelembe véve azt feltételezhetnénk, hogy a vallásosság negatívan korrelál az ötödik faktorial. Valóban a tapasztalatra való nyitottság negatívan korrelál az olyan tulajdonságokkal, mint az autoriter személyiségvonás, a konvencionális, a dogmatikus, a keményszívűség és az ambiguitással (kétértelműséggel) szembeni intolerancia, és pozitívan korrelál a rugalmassággal, a xenofiliával (idegen, ismeretlen dolgok iránti vonzódás) és az élmények keresésével (összefoglalásként lásd MCCRAE, 1996).

VALLÁSI FUNDAMENTALIZMUS, DOGMATIZMUS ÉS ORTODOXIA, EGY SAJÁTOS SZEMÉLYISÉGRAJZ?

Van rá némi bizonyíték a jelenlegi vizsgálatok alapján, hogy a dogmatizmus (ROKEACH, 1969) kapcsolódik a magas neuroticizmushoz (FRANCIS, 1997a, 1998; THALBOURNE, DUNBAR, DELIN, 1995; idézi FRANCIS, 1998). A dogmatizmus és az extroverzió közötti kapcsolatok nem következetesek, olyannyira nem, hogy az elmúlt évtizedben már azt találták, hogy valójában egyáltalán nincsen kapcsolat a két fogalom között (lásd FRANCIS, 1998).

⁷ A vita az autoritás, a fundamentalizmus, az ortodoxia, valamint maga a vallás (per se) szerepéről az előítéletesség bejósolásában továbbra sem zárult le. KIRKPATRICK (1993) a többszörös regresszió módszeréhez folyamodva azt találta, hogy az általa vizsgált vallási csoportban a vallási fundamentalizmus bejósolta az előítéletességet, míg a vallásos ortodoxia nem. HUNSBERGER (1995) azonban parciális korrelációt használva arra jutott, hogy az előítéletesség bejósolója az autoritás, és nem a vallásos fundamentalizmus.

A fundamentalizmus kapcsolatban áll azonban az optimizmussal. SETHI és SELIGMAN (1993) egy olyan kategorizációt használtak, amelyben a mintát fundamentalistákra, mérsékeltekre és liberálisokra osztották. Azt találták, hogy a kérdőív alapján a fundamentalisták voltak a legoptimistábbak, utánuk következtek a mérsékeltek és végül a liberálisok. A NEO-PI-t használva, COSTA és munkatársai (1986) arra az eredményre jutottak, hogy az MMPI kérdőívvel mért vallási fundamentalizmus gyakran kapcsolódott magas *barátságosság*hoz (de nem feltétlenül alacsony *nyitottság*hoz). A vallási ortodoxia (melyet szintén az MMPI-al mértek) ezzel szemben azontúl, hogy kapcsolatban állt a *barátságossággal*, magasabb *lelkiismeretességgel* is együtt járt, csakúgy, mint alacsonyabb *értékek iránti nyitottsággal* (a *nyitottság* egyik vonása) és alacsonyabb *impulzivitással* (a *neuroticizmus* egyik vonása). Nemrég a NEO-FFI-t használva STREYFFELER és MCNALLY (1998) részben megerősítették a fenti eredményeket: az átlagos csoporttal összehasonlítva a fundamentalisták barátságosabbnak, érzelmileg stabilabbnak, extrovertettebbeknek, ámde kevésbé nyitottnak bizonyultak. A lelkiismeretességgel kapcsolatban nem születtek egyértelmű eredmények ebben a vizsgálatban.

Nem volna helyén való, hogy ilyen kis számú kutatásból következtetéseket vonjunk le. Azonban két dolgot mégis ki kell emelnünk. Először is, a vallási fundamentalizmus és az ortodoxia – következetes eredmények alapján mondhatjuk – alacsony pszichoticizmussal és magas barátságossággal kapcsolódik, ahogy maga a vallásosság is. Másrészt a dogmatizmus, amely nem feltétlenül áll kapcsolatban a vallásossággal (FRANCIS, 1997a) – azonban kapcsolódik a vallási fundamentalizmushoz (HUNSBERGER és munkatársai, 1994) –, úgy tűnik, alacsony érzelmi stabilitással párosul, a vallásossággal ellentétben. Lehetséges tehát, hogy a vallási fundamentalizmus vallási összetevője maga is egy védekezés, és éppen a hozzá kapcsolódó dogmatikus struktúra negatív hatásai ellen? A kérdésre egyelőre még nem lehet igenlően rábólintani, azonban a felvetés mindenképpen érdekes.

Összefoglalva: az empirikus és elméleti bizonyítékok alapján tehát az Ötfaktoros modellnek van érvényes mondanivalója a vallásos személyiség kutatásában. Egészen pontosan feltehető hipotézisként az, hogy a vallásosság

- a) bizonyos, hogy pozitívan korrelál a *barátságossággal* és a *lelkiismeretességgel*;
- b) legalábbis nincs negatív korrelációban az *érzelmi stabilitással* és az *extroverzióval*; és
- c) negatívan korrelál a *nyitottság/intellektus* dimenzióval.

NEMI KÜLÖNBSÉGEK ÉS VALLÁSOS SZEMÉLYISÉG

Vallásosság és személyiség

Nagyvonalakban leírva igen gyakran azt találták, hogy a nők vallásosabbak, mint a férfiak, ami több területen is kimutatható: Isten fontossága az egyén életében, az

imádkozás gyakorisága, templomba járás, a vallás iránti pozitív attitűd, vallási és misztikus élmények (a magyarázó elméletek összefoglalására lásd FRANCIS, 1997c).

Egy érdekes megközelítés szerint a nemi orientáció (nőiesség vagy férfiasság) jobb bejósolója a vallásosságnak, mint maga a biológiai nem (például THOMPSON, 1991).

Ennek következményeként számolnunk kell azzal, hogy a vallásosságban a nemi különbségek befolyásolhatják a vallás és a személyiség, illetve a szociális attitűdök között kialakuló kapcsolatokat. Egy példa lehetne erre MILLER és HOFFMAN (1995) vizsgálata, amelyben azt találták, hogy a vallásos emberek kockázatkerülők, szemben a nem vallásos emberekkel, akik inkább kockáztatóak. Ezután megvizsgálták azt is, hogy nem lehet-e az, hogy ez az eredmény valójában a nemi különbségeknek köszönhető: a nők ugyanis vallásosabbak és egyúttal kockázatkerülőbbek is, mint a férfiak. Francis és kollégái – ahogyan azt már korábban is említettük – arra is fényt derítettek, hogy a neuroticizmus és a vallás között talált fantomkapcsolat szintén a nemek közötti különbségek következménye: a nők vallásosabbak, és ezzel együtt magasabb pontszámokat érnek el a *neuroticizmusban* is, mint a férfiak (lásd FRANCIS, 1992b). Hasonlóan SAROGLU és JASPARD (2001) azt találták, hogy a vallás és a humor között fennálló negatív korreláció valamelyest csökkent, ha a nem hatását kiszűrték. Tehát nagyon fontos, hogy megpróbáljuk kiszűrni a nemek közötti különbségek hatását a vallás és a személyiség, illetve a vallás és a társas attitűdök kapcsolatának vizsgálatakor, s sajnálkozva kell egyúttal megjegyezzük, hogy ez jelenleg nem kifejezetten jellemző a vallás pszichológiájára.

Vallásos fundamentalizmus, autoritás és dogmatizmus

Sajnálatos módon a legtöbb tanulmányban (legalábbis a mostanában megjelentek közül) a szerzők nem írják le a nemek közötti különbségeket a fundamentalizmus területén, főleg azokban nem, amelyek a *vallási fundamentalizmus skálát* használják (RF; ALTEMEYER, HUNSBERGER, 1992). Csak DANSO, HUNSBERGER és PLATT (1997) számoltak be arról, hogy nem találtak a nemek között különbségeket a *vallási fundamentalizmus skálán*. Ami az autoritást illeti, LIPPA (1995) a korábbi kutatások áttekintése kapcsán arra következtet, hogy az autoritás, az F skálával vagy újabban a Righth-Wing autoritás skálán mérve (Righth-Wing authoritarianism Scale – RWA; ALTERNEYER, 1981; lásd ALTERNEYER, 1998) sokszor nem mutat nemi különbségeket. Saját kutatásában azonban LIPPA (1995) azt találta, hogy a férfiak magasabb pontszámot érnek el az RWA-n, mint a nők. A dogmatizmusról pedig annyit, hogy a korábbi vizsgálatok vagy nem mutattak ki nemi különbségeket (KIRKPATRICK, SUTKER, SUTKER, 1970; MANGIS, 1995; SCHMITZ, 1985), vagy pedig a férfiak értek el magasabb pontszámokat (például FRANCIS, 1997a, 1998; GONZALES-TAMAYO, 1974; HEYMAN, 1997; lásd még ALTER, WHITE, 1966).

A vallás és az előítéletesség kapcsolata

A korábbi vizsgálatok nem mutatták ki egyértelműen, hogy vajon a nem befolyásolja-e a vallás és a diszkriminációs (előítéletes megkülönböztetési) attitűdök kapcsolatát.

Altermeyer, Hunsberger és kollégáik vizsgálatában, ahol korrelációs kapcsolatokat kerestek egyrészt a vallás, vallási fundamentalizmus, a dogmatizmus és a keresztény ortodoxia, másrészt a gondolkodás komplexitása, autoritás és az előítéletes diszkriminációs attitűdök között, a nem közvetítő szerepét nem vizsgálták meg, vagy legalábbis arra cikkükben nem utaltak.

McFARLAND (1989) arról számolt be, hogy eredményeinek nagy részében (melyekben a vallás és a diszkriminációs attitűdök kapcsolatát kutatta) a nem közvetítő szerepet töltött be. KIRKPATRICK (1993) azonban nem tudta a hatásokat saját vizsgálataiban kimutatni, s amikor a szignifikanciavizsgálatokat újraszámolta McFarland tanulmányából, az ott talált nemek közötti szignifikáns különbségek némelyike a szignifikanciaszint alá süllyedt.

Azt is meg kell jegyeznünk azonban, hogy Kirkpatrick megfigyelése a keresztény diákok teljes mintájának csupán egy részmintáján alapul. (A vizsgálatot azért korlátozta erre a részmintára, hogy az összehasonlítható legyen McFarland eredményeivel.) Ha Kirkpatrick teljes mintáján kezdünk a nemek közötti különbség keresésébe (amelyet a 2. táblázatban közöl), világossá válik, hogy a nemek igenis van közvetítő szerepe: a nők vallásossága erős kapcsolatban állt a diszkriminációs attitűdökkel, míg férfiaknál ez a kapcsolat esetleges volt vagy teljesen hiányzott. Ugyanebben a tanulmányában Kirkpatrick a keresztény részmintán azt találta, hogy a vallásos emberekből az előítéletességet a fundamentalizmussal lehet magyarázni, és nem a keresztény ortodoxiával vagy a belső (intrinsic) vallásossággal. Lehetséges azonban módját ejteni annak, hogy ezeket az eredményeket összegegyezzük. Először is, mivel az átlagpopulációban a nők vallásosabbak, mint a férfiak, úgy tekinthetjük, hogy a vallásosság önmagában a magas előítéletesség bejósója (a férfiakban talán a fakóbb vallásos attitűdök nem jósolhatják be az előítéletességet). Ez magyarázná az átlagnépességben a nemek közötti különbségeket a vallás és a diszkriminációs attitűdök kapcsolatában. Másodsor, a vallásosan elkötelezett csoportokat vizsgálva, azt találjuk, hogy nem a vallásosság önmagában vagy az ortodoxia, hanem a fundamentalizmus (sőt talán még az sem, hanem a tekintélyelvűség) az, ami az előítéletességet bejósolja, s ez már egyenlő mértékben érinti a nőket és a férfiakat is.

Az Ötfaktoros modellre épülő vizsgálatok és értékelésük

Az utóbbi öt évben megnövekedett az érdeklődés a vallásos személyiség vizsgálata iránt az Ötfaktoros modell nézőpontjából. Nemrég SAROGLU (2002a) végzett egy metaanalízist (a korábbi vizsgálatok mennyiségi újraelemzése) 13 korábbi vizsgálaton, amelyek a vallás és a személyiség („nagy ötök”) kapcsolatát vizsgálták. A vizsgálatok az utóbbi évek termései (egy 1986-ból való, a többi azonban 1996 és 2001 között született) és különböző országok (legfőképpen az USA, de Belgium, Kana-

da, Lengyelország és Taiwan is) diák és felnőtt mintáit használták. A statisztikai elemzés és a metaanalízis eredménye megtalálható SAROGLU (2002a) cikkében. A metaanalízis a következő vizsgálatokat tartalmazta: CHEN (1996); COSTA, BUSH, ZONDERMAN és MCCRAE (1986); KOSEK (1999); LEAK és FISH (1999); LEAK, LOUCKS és BOWLIN (1999); MACDONALD (2000); SAUCIER és GOLDBERG (1998); STREYFFELER és MCNALLY (1998); TAYLOR és MACDONALD (1999).

Barátságosság és lelkiismeretesség

Ez a metaanalízis rámutatott, hogy a vallásossághoz legjobban kapcsolódó faktorok a barátságosság és a lelkiismeretesség ($r_s = 0,22$ és $0,18$). Ez az eredmény egybevetés Eysenck háromdimenziós taxonómiája alapján végzett vizsgálatok eredményével: emlékezzünk, hogy a vallás rendszeresen alacsony pszichoticizmussal járt együtt (ahogy korábban is említettük, a pszichoticizmus faktor a barátságosságot és a lelkiismeretességet is tartalmazza). Ráadásul azt találtuk, hogy ezek a tulajdonságok nemcsak a belső (intrinsic) általános vallásossághoz kapcsolódnak, hanem a nyitott-érett vallásossághoz és spiritualitáshoz is. Az átnézett vizsgálatok azonban sajnos nem adták közre a férfiakra és a nőkre vonatkozó eredményeket külön-külön, ezért nem volt lehetőség megvizsgálni, hogy a nemnek van-e valamilyen szerepe a vallás és a *barátságosság/lelkiismeretesség* kapcsolatában.

Extroverzió

Azzal a gondolattal szemben, hogy a vallásosság nem kapcsolódik a többi faktorhoz (*extroverzió* és *neuroticizmus* Eysenck modelljében, plusz a *nyitottság* a „nagy ötök”-ben, amelyet implicit módon vizsgáltak és a vizsgálatok áttekintésének elemszámoló módszerével végeztek, s ráadásul csak a szignifikáns statisztikai adatokat vették figyelembe), a mi metaanalízisünkben (amelyben a hatások nagyságát kombináltuk és a minták nagyságának megfelelően súlyoztuk a vizsgálatok eredményét) kiderül, hogy a vallást igenis fűzik kapcsolatok a többi faktorhoz is. Ez a kapcsolat azonban világosan a vallásosság vizsgált dimenziójától függött.

Először is a belső (intrinsic) általános vallásosság (átlag $r = 0,13$), valamint ennél erősebben a nyitott-érett vallásosság és spiritualitás (átlag $r = 0,16$) és az *extroverzió* közötti kapcsolat derült ki. Egy lehetséges hipotézis, hogy ma a vallásosság kifejeződése erősebb és extrovertébb formát ölt, mint a múltban. Figyeljük meg, hogy míg a régebben az elméletekben az extrovertéket úgy állították be, mint könnyelmű, vakmerő, impulzív és megbízhatatlan embereket, a mai tudósok inkább társasági, társadalomban felemelkedő, jól alkalmazkodó és hatékony egyénekként tekintenek rájuk (WATSON és CLARK, 1997). A NEO-PI-R egyes vonásai különös felelősséggel rendelkeznek a vallás és extroverzió összekapcsolásában, az olyanok, mint a *melegség*, a *társaságkedvelés* vagy a *pozitív érzelmek*. Nem zárhatjuk ki azonban a kultúrközi vagy vallások közötti különbségek hatását sem például a belga mintán

(SAROGLOU, 2001b), ahol a vallás nem volt kapcsolatban az extroverzióval, az USA mintákkal ellentétben.

Neuroticizmus

Másodszor a nyílt és érett vallásossággal rendelkező személyek csakúgy, mint a spiritualitás felé nyitott személyek, magas pontszámokat érnek el az *érzelmi stabilitás*ban (átlag $r = -0,10$). Ezzel szemben a külső (extrinsic) vallásosság összekapcsolható a *neuroticizmussal* (átlag $r = 0,11$). Első eredményünk egybevág azokéval a vizsgálatokéval, melyeket még Eysenck modellje alapján végeztek. Továbbá az eredmény azok közé a vizsgálatok közé is beillik, melyek (legalábbis napjainkban) nagyvonalakban a vallást mint a mentális egészség bejósólóját azonosították, vagy legalábbis a mentális egészség néhány jelzőjének bejósólóját (mint amilyen az alacsony szorongási és depressziós szint, vagy a szubjektív jólét – KOENIG, 1998). Az a tény azonban, hogy az extroverzió, a külsődleges vallásosságot mérő skála nem áll kapcsolatban a másik két, „vallásra jellemző” faktorról (*barátságosság és lelkiismeretesség*), felveti a kérdést, hogy ez a skála vajon vallási orientációt mér-e.

Nyitottság a tapasztalatok felé

A metaanalízis szintén rámutatott a vallás és a tapasztalatok iránti nyitottság közötti bonyolult, ámde világos kapcsolatokra. A nyitott és érett vallásosság, csakúgy, mint a spiritualitás, magas nyitottsággal áll kapcsolatban (átlag $r = 0,22$). Nem meglepetés, hogy a vallási fundamentalizmus alacsony nyitottsággal kapcsolható össze ($-0,14$). Érdekes, hogy a belső (intrinsic) általános vallásosság is gyengén bár, de szignifikánsan alacsony nyitottsággal párosul ($-0,06$). Ez egybevág azzal, amit SAROGLOU (megjelenés alatt [a]) kapott egy vizsgálatában, miszerint a vallásosság a klasszikus, hagyományos formájában (Isten fontossága, a vallás, az imádság, a rituálék, a felekezetek) és a mostanában megjelent értékek a spiritualitásban és a vallási dimenziókban (például érzelemteljesség, az értelem keresése, a közösség) különbözőképpen viszonyulnak a zárt gondolkodás szükségletéhez (WEBSTER, KRUGLANSKI, 1994). Konkrétan az első negatívan, míg az utóbbi pozitívan. Ez különösen fennáll akkor, ha a két vallási dimenzió közötti átfedéseket a vizsgálatból kiszűrjük.

A tapasztalatra való *nyíltsággal* kapcsolatban nem volt módunkban tisztázni, hogy a faktor egyes vonásai milyen kapcsolatban állnak a vallásossággal, mert a cikkekben az eredményeket csak a faktorok szintjén és nem a vonások szintjén közölték. Ezért nem zárhatjuk ki, hogy esetleg a vallásosság különböző kapcsolatban áll az egyes vonásokkal, vagyis negatívan korrelál az olyan vonásokkal, melyek a nyílt vs. zárt gondolkodási (kognitív és szociális) struktúrákat tükrözik, mint amilyen a dogmatizmus, a nyitottság a változásokra, a konzervativizmus stb., és lehetséges, hogy nincs kapcsolat vagy akár pozitív kapcsolat van (a modern spiritualitás esetében) a fantáziára és kreativitásra való nyitottságban, valamint az esz-

tétikai érzékenységben. COSTA és munkatársai (1986) azt találták, hogy az ortodoxia negatívan korrelált az értékekre való *nyitottsággal*, de nem volt kapcsolatban a *nyitottság* másik öt vonásával (*fantázia; esztétikai érzék; nyitottság a gondolatokra; nyitottság az érzelmekre és gondolatokra*). Ami a *spiritualitás* és a *nyitottság* közötti kapcsolatokat illeti, érdekes megfigyelni, hogy a tapasztalatokra való *nyitottság* – legalábbis részben – kapcsolatban áll a paranormális élményekkel szembeni nyitottsággal, vagy akár az irracionális gondolkodásmóddal is (lásd MCCRAE, COSTA, 1997), és hogy ROIG és munkatársai (1998) azt találták, hogy a hagyományos vallási hit összekapcsolódik az irracionális gondolkodással.

A kontroll szükséglete?

Mindent figyelembe véve, a vallással kapcsolatos érzelmi stabilitás és a lelkiismeretesség lehetséges, hogy a *kontroll szükségletének* a kifejeződése. A vallás, úgy tűnik, kapcsolatos az érzelmek és az érzetek rendezettségével csakúgy, mint a cselekedetek és gondolatok rendezettségével. HOOD és munkatársai (1996) azt állítják, hogy ez a szükséglet az élet értelmével és az önbecsülés szükségletével együtt fontos motivációs alappal látja el a vallásosságot és a vallásos attribúciót (oktulatdonítást). Ez az önuralom régi aszketikus ideálját hozza vissza: két másik munkámban azt elemeztem, hogy az önkontroll fontossága és az önuralom ideálja hogyan vezetett az álmok (SAROGLOU, 1992) és a nevetés (SAROGLOU, 2002b) (negatív) értékeléséhez a korai aszketikus keresztény irodalomban. Érdekes, hogy jelenlegi empirikus vizsgálatainkban azt találtuk, hogy a vallás (vallásosság) gátló hatást fejtett ki a spontán humorizálásra; a vallásos személyek magas lelkiismeretessége, úgy tűnik, tovább növelte a hatás erejét (SAROGLOU, megjelenés alatt, b; SAROGLOU, JASPARD, 2001).

A vallás és a *lelkiismeretesség*, valamint az *érzelmi stabilitás* közötti kapcsolat úgy is tekinthető, mint a vallás és az *impulzivitás* közötti negatív kapcsolat. Az impulzivitásról tudjuk, hogy negatívan korrelál a vallásossággal: a vallás és a pszichoticizmus negatív korrelációja világosabbnak és következetesebbnek tűnik, amennyiben az impulzivitást az Eysenck modelljén alapuló skála *extroverzió* faktora alól a *pszichoticizmus* alá költöztetjük (FRANCIS, PEARSON, 1985; FRANCIS, 1992b). A NEO-PI-R-ban az impulzivitás a *neuroticizmus* egyik vonása, de ez a vonás, úgy tűnik, a *lelkiismeretesség* faktorában is szerepet játszik (például LUENGO, ROMERO, GOMEZ-FRAGUELA, 1998).

Szociális kíváncsiság hatás?

Érvelhetnénk amellet, hogy az elért eredmények nem a vallásos személyiség, hanem a társas kíváncsiság hatására alakulhattak így. Az öt faktor olyan vonásokat is tartalmaz, mint *altruizmus, társaságkedvelés, intelligencia, nyitottság* és *dominancia*, amelyeket tekinthetünk szociálisan kíváncsatos tulajdonságoknak is.

Több jelenlegi tanulmány is bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a vallásosság pozitív kapcsolatban áll a társas kíváncsisággal (például GENIA, 1996, a vallási fundamentalizmussal, a külső (extrinsic) vallásossággal és a vallási értelemkereséssel

(quest); RICHARDS, 1994, a belső (intrinsic) vallásossággal; WATSON és munkatársai, 1986, a „cél”-vallásossággal). Van némi kapcsolat a vallásosság és Eysenck *hazugságskálája* között is, amelyet általában a társas kívánatosság mérőeszközének is tekintenek, ám az eredmények nem mindig egybehangzóak, és különbözőképpen lehet értelmezni őket (például a vallásos emberek kevesebb belátással rendelkeznek, vagy inkább igazmondóbbak, esetleg szociálisan alkalmazkodóbbak; lásd FRANCIS, 1993). Továbbá a társas kívánatosság méréseinek faktoranalízise következetesen két faktort ad eredményül (például BORKENOU, OSTENDORF, 1989; PAULUS, 1984): 1. a jó benyomáskeltés igénye (*impression management*), vagyis a hallgatóság igényeire szabott önbemutató, 2. önbecsapó pozitivitás, vagyis az őszinte, ámde túlfelül pozitív önbemutató, ami esetleg finom és tudattalan önáltatás is lehet. LEAK és FISH (1989) azt találták, hogy a belső vallásosság a jó benyomáskeltés igényével csak úgy kapcsolatban áll, mint az önáltatással. GILLINGS és JOSEPH (1996) ezzel szemben azt találták, hogy a vallásosság a Francis-féle Kereszténység iránti attitűdskálával mérve kapcsolatban áll a jó benyomáskeltés igényével, de az önáltatással nem. RYAN és munkatársai (1993) egyik tanulmányukban arra az eredményre jutottak, hogy a társas kívánatosság nem áll kapcsolatban az identifikációs típusú vallási internalizációval, míg az introjekciós típusú vallási internalizációval negatívan korrelál.

Mi tehát a következő okok miatt hiszünk mégis abban, hogy a vallással kapcsolatban álló személyiségleírások érvényesek. Először is WATSON és munkatársai (1986) azt találták, hogy bár a vallásosság kapcsolatban áll a társas kívánatossággal, az előbbi – úgy tűnt – nem áll kapcsolatban más, benyomásmenedzselésre utaló mérésekkel (vagyis az öntudatossággal, a társas szorongással, a társak negatív értékelésétől való félelemmel, az elismerés iránti motivációval és egy hamis *jóság skálával*). A szerzők felfigyeltek arra, hogy a *társas kívánatosság skála* (*Social Desirability Scale*; a későbbiekben SDS; Marlowe-Crowne) több eleme is vallási felhangokkal rendelkezik, s ebből arra következtettek, hogy a „cél”-vallásosság és a *társas kívánatosság skála* közötti pozitív korreláció „részben a vallásos emberek erőfeszítését tükrözi, hogy akármilyen csekély sikerrel is, de próbálják a hitükkel megegyező értékrendszer szerint élni az életüket, és ezeket az értékeket adja vissza nekünk ez a Marlowe és Crowne-féle skála” (231). Egy ellenőrző vizsgálatban RICHARDS (1994) azt találta, hogy a vallás és a társas kívánatosság közötti kapcsolatokat csak a Crowne és Marlowe-skálával mérve kapta meg, más benyomásmenedzsmet mérőeszközökkel azonban nem. Ráadásul egy utólagos vizsgálat azt is megmutatta, hogy a belső (intrinsic) vallásosság erősebb kapcsolatban áll az olyan SDS kérdőív-elemekkel, amelyeknek vannak vallási elemeik, mint a többi SDS elemmel. Ebből arra a következtetésre jutott: „a bizonyítékok arra mutatnak, hogy azok a vallásos személyek, akik magasabb pontszámokat érnek el az SDI és EPQ hazugságskáláin, valójában nem hazudósabbak,⁸ hanem éppen hogy valószínűbben mondanak igazat és tárnak fel magukról valódi képet, mint azok az egyének, akik ezeken a mé-

⁸ Ezt tekinthetjük egy indirekt válasznak BATSON, SCHOENRADE és VENTIS (1993) kísérletértelmezésére, amelyben a vallásosan elkötelezett személyek valódi proszociális viselkedése és az önbemutató szerinti proszociális attitűdjeik közötti különbségeket mutatta meg.

rőeszközökön alacsony pontszámot érnek el” (22). Nemrég TRIMBLE (1997) figyelmeztetett arra, hogy mivel a társas kívánatosság mérőeszközeinek vallási relevanciája is van, a kettő varianciájának kiegyenlítése nem ajánlott.

Másodsorban a társas kívánatosság és a személyiség-kérdőívek kapcsolatáról szóló vitában COSTA és MCCRAE (1997) kritizálta azt a gondolatmenetet, miszerint azok, akiknek magas a *társas kívánatosság* pontszáma, ezáltal jó benyomás kialakítására törekednek. A társas kívánatosság elemeinek megválaszolásakor tulajdonképpen több indok is szóba jöhet, mint a benyomáskeltés – „nevezetesen azért, mert az elemek eléggé pontos önleírásnak felelnek meg” (89). A szerzők szerint jobb érvényességi stratégiának tűnik az egyénről a társak megítélése, bár a korábbi empirikus bizonyítékok azt mutatják, hogy az önbeszámoló „javítása” a *társas kívánatosság skála* alapján inkább csökkentette, mint növelte az érvényességüket, ahogy azt utólag, külső kritériumok alapján mérték.

S végül a jelenlegi kutatások világos bizonyítékokat tártak fel, mely szerint a vallásosság és a pszichotizmus közötti negatív korreláció (a „nagy ötök” elnevezéseit használva: a pozitív korreláció a *barátságosság* és a *lelküismeret* között) nem a társas kívánatosság műterméke (LEWIS, 1999, 2000).

Határaink és perspektíváink

Ennek a metaanalízisnek a határait valójában az áttekintett tanulmányok határai szabják meg. Csak igen kevés jelenlegi vizsgálat vette tárgyául a vallásos személyiséget a „nagy ötök” szempontjából; a minták túlnyomó többségét diákok alkották; s a legtöbb tanulmány nem közölte elkülönítve a nők és a férfiak eredményeit. A vizsgálatban részt vevő személyek nagy száma (N = 3031) azonban erősíti az eredmények érvényességét. Továbbá a tanulmányok áttekintése azt mutatja, hogy a vallás és a „nagy ötök” kapcsolatainak ugyanaz a mintázata tűnik elő országról országra és felekezetről felekezetre. Mindenesetre további tanulmányok szükségesek ahhoz, hogy a metaanalízis ki tudjon mutatni bizonyos közvetítő tényezőket. Ezek egyike a *nem*, ahogy azt már korábban említettük. Az *életkor* lehetne a másik: például a nyitott vallásosságra és spiritualításra jellemző magasabb extroverzió jellemzi-e egyaránt a fiatalokat és az idősebb generációt? Harmadszor pedig nem hagyhatjuk figyelmen kívül a *kulturális és felekezeti különbségeket*. Láthattuk ugyanis például, hogy a fiatalok körében a vallás együtt jár a *jótekonyság* nagyobb fontosságával az USA-beli, a holland, a német és az izraeli protestánsok, katolikusok és zsidók körében, ám ugyanez nem mondható el a görög ortodox emberekről (BURRIS, TARPLEY, 1998; SCHWARTZ, HUISMANS, 1995). A görög ortodox vallás követői között ezentúl érdekes módon az alacsony pszichotizmus és a vallásosság kapcsolata csupán a férfiaknál erős (YOUTICA, JOSEPH, DIDUCA, 1999). Végül a tanulmányok mindegyike felnőttek vagy diákok olyan mintáján alapult, melyet az átlagnépességből vettek (vagyis mindenféle vallási elkötelezettség nélkül). Sejtéseink szerint az eredmények különböztek volna (esetleg erősebb kapcsolatokat fedeztünk volna fel), ha a mintavétel vallásilag erősen elkötelezett csoportokból vagy bizonyos vallási orientációjú személyekből (például az ismert csoportokból) történne.

Következtetés

Az elméleti keretek és Eysenck elnevezéseit használó, valamint a „nagy ötökre” épülő vizsgálatok empirikus bizonyítékai alapján úgy véljük, hogy a „nagy ötök” modellje különös fontossággal bír a vallás és a személyiség kapcsolatainak tiszta és biztos feltárásában. Időtől független (diakrónikus) nézőpontból tekintve kiderül, hogy a vallásos emberek értékelik a rendet, az érzelmek, a gondolatok és a cselekedetek kontrollját és beszámolóik szerint erősen törődnek másokkal.

A történelmi nézőpont alapján azonban azt mondhatjuk el, hogy lehetséges, hogy a személyiség és a vallás kapcsolatában visszatükröződik a vallásnak az adott időben és helyen kialakult kifejeződési formája is. Ennek egy példája lehet, hogy napjainkban a vallásos emberek nagy része ad számot magas extroverzióról és a tapasztalatok iránti nyitottságról – fantáziáról, kreativitásról.

Az FFM fontos lehet a különböző vallási csoportok különböző személyiségrajzának meghatározásában is (például fundamentalisták vagy a karizmatikusok csakúgy, mint az áttértek és a hitehagyottak, hagyományos hívők és hitetlenek). A különböző vallási orientációk (belső, külső, vallási útkeresés vagy immanencia) a különböző személyiségben gyökerező hajlamokból eredhetnek.

Bátorító az is, hogy – úgy tűnik – a „nagy ötök” magas kultúrközi érvényességet ígér (MCCRAE és munkatársai, 1998). Nem lehet kizárni a lehetőségét annak, hogy a szocio-demografikus változókon (és a vallási szocializáción, kulturális és vallási felekezeti különbségeken) túl a személyiség is hajlamossá teheti az egyéneket arra, hogy vallásosakká legyenek vagy hogy azok maradjanak.

Bizonyos elővigyázatosság szükséges azonban, ha a személyiségtaxonómiák és a vallásosság közötti kapcsolatokat szeretnénk vizsgálni. Először is a nemek közti különbségek részben befolyásolhatják ezeket a kapcsolatokat. Másodsorban pedig szem előtt kell tartanunk, hogy a személyiségrajzok és a vallásosság mértékének kapcsolata különbözhet, ha 1. az átlagpopuláció vallásos rétegét vizsgáljuk, vagy ha 2. a vallásosan elkötelezett emberekből válogatunk. S végül további finomabb információkat kaphatunk, ha a személyiséget nemcsak nagyvonalakban a faktorok mentén, hanem a vonások szintjéig leásva vizsgáljuk. A *nyitottság/intellektus* például lehetséges, hogy túlságosan is sok mindent felölelő faktor, és a vallásosságnak a faktor különböző vonásaival különböző kapcsolata lehet.

Azoknak, akik szerint a személyiség taxonómiai leírásai túlságosan leszűkítik a valóságot és túlegyszerűsítőek, azt válaszolhatjuk, hogy ez természetesen igaz, de vannak, akik jobban szeretik az átlátható rendszereket, és vannak akik kevésbé.

(Fordította Ivády Rozália)

IRODALOM

- ALTEMEYER, B. (1981) *Right-wing authoritarianism*. University of Manitoba Press, Winnipeg
- ALTEMEYER, B. (1998) The other „authoritarian personality”. In Zanna, M. P. (ed.) *Advances in experimental social psychology*. 47–92. Vol. 30. Academic press, New York
- ALTEMEYER, B., HUNSBERGER, B. (1992) Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2, 113–133.
- ALTER, R. D., WHITE, J. (1966) Some norms for the Dogmatism Scale. *Psychological Review*, 19, 967–969.
- BARRICK, M. R., MOUNT, M. K. (1993) Autonomy as a moderator of the relationships between the Big-Five personality dimensions and job performance. *Journal of Applied Psychology*, 78, 111–118.
- BARRICK, M. R., MOUNT, M. K., STRAUSS, J. P. (1993) Conscientiousness and performance of sales representatives: Test of the mediating effects of goal setting. *Journal of Applied Psychology*, 78, 715–722.
- BATSON, C. D., SCHOENRADE, P., VENTIS, W. L. (1993) *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. Oxford University Press, New York
- BEER, J. M., ARNOLD, R. D., LOEHLIN, J. C. (1998) Genetic and environmental influences on MMPI factor scales: Joint model fitting to twin and adoption data. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 818–827.
- BEIT-HALLAHMI, B., ARGYLE, M. (1997) *The psychology of religious behaviour, belief and experience*. Routledge, London
- BORKENAU, P., OSTENDORF, F. (1989) Descriptive consistency and social desirability in self- and peer reports. *European Journal of Personality*, 19, 44–53.
- BORKENAU, P., OSTENDORF, F. (1998) The Big Five as states: How useful is the Five-Factor Model to describe intraindividual variations over time? *Journal of Research in Personality*, 32, 202–221.
- BRIGGS, S. R. (1992) Assessing the Five-factor model of personality description. *Journal of Personality*, 60, 253–293.
- BURRIS, C. T., JACKSON, L. M., TARPLEY, W. R., SMITH, G. J. (1996) Religion as quest: The selfdirected pursuit of meaning. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 1068–1076.
- BURRIS, C. T., TARPLEY, W. R. (1998) Religion as being: Preliminary validation of the Immanence scale. *Journal of Research in Personality*, 32, 55–79.
- BUTCHER, J. N., ROUSE, S. V. (1996) Personality: individual differences and clinical assessment. *Annual Review of Psychology*, 47, 87–111.
- CAMPICHE, R. J., ed. (1997) *Cultures jeunes et religions en Europe [Youth cultures and religions in Europe]*. Cerf, Paris
- CARTER, M., KAY, W. K., FRANCIS, L. J. (1996) Personality and attitude toward Christianity among committed adult Christians. *Personality and Individual Differences*, 20, 265–266.
- CHEN, M. C. (1996) *Psychosocial correlates of prosocial behavior among college students in Taiwan*. Unpublished doctoral dissertation. Loyola College, Maryland
- COSTA, P. T., JR., BUSCH, C. M., ZONDERMAN, A. B., MCCRAE, R. R. (1986) Correlations of MMPI factor scales with measures of the Five Factor Model of personality. *Journal of Personality Assessment*, 50, 640–650.

- COSTA, P. T., JR., MCCRAE, R. R. (1992) NEO PI-R. Professional manual: Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI). Psychological Assessment Resources, Odessa
- COSTA, P. T., JR., MCCRAE, R. R. (1997) Stability and change in personality assessment: The Revised NEO Personality Inventory in the year 2000. *Journal of Personality Assessment*, 68, 86–94.
- COSTA, P. T., JR., MCCRAE, R. R. (1998) Six approaches to the explication of facet-trait: examples from conscientiousness. *European Journal of Personality*, 12, 117–134.
- DANSO, H., HUNSBERGER, B. PRATT, M. (1997) The role of parental religious fundamentalism and right-wing authoritarianism in child-rearing goals and practices. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 496–511.
- DIGMAN, J. M. (1990) Personality structure: Emergence of the Five-factor Model. *Annual Review of Psychology*, 41, 417–440.
- DIGMAN, J. M. (1997) Higher-order factors of the Big Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1246–1256.
- DUNNE, M. P., MARTIN, N. G., PANGAN, T., HEATH, A. C. (1997) Personality and change in the frequency of religious practice. *Personality and Individual Differences*, 23, 527–530.
- ELLISON, C. G. (1993) Religious involvement and self-perception among black Americans. *Social Forces*, 71, 411–430.
- EYSENCK, H. J. (1992) A reply to Costa & McCrae: P or A and C – the role of theory. *Personality and Individual Differences*, 13, 867–868.
- FRANCIS, L. J. (1991) Personality and attitude towards religion among adult churchgoers in England. *Psychological Reports*, 69, 791–794.
- FRANCIS, L. J. (1992a) Neuroticism and intensity of religious attitudes among clergy in England. *The Journal of Social Psychology*, 132, 577–580.
- FRANCIS, L. J. (1992b) Religion, neuroticism, and psychoticism. In Schumaker, J. E. (ed.) *Religion and mental health*. 149–160. Oxford University Press, New York
- FRANCIS, L. J. (1993) Personality and religion among college students in the UK. *Personality and Individual Differences*, 14, 619–622.
- FRANCIS, L. J. (1996) Personality and prayer among adult churchgoers. *The Irish Journal of Psychology*, 17, 282–289.
- FRANCIS, L. J. (1997a) Personal and social correlates of the „closed mind” among 16 year old adolescents in England. *Educational Studies*, 23, 429–437.
- FRANCIS, L. J. (1997b) Personality, prayer, and church attendance among undergraduate students. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 7, 127–132.
- FRANCIS, L. J. (1997c) The psychology of gender differences in religion: A review of empirical research. *Religion*, 27, 81–96.
- FRANCIS, L. J. (1998) Dogmatism and Eysenck’s two-dimensional model of personality revisited. *Personality and Individual Differences*, 24, 571–573.
- FRANCIS, L. J., BOLGER, J. (1997) Personality, prayer, and church attendance in later life. *Social Behavior and Personality*, 25, 335–337.
- FRANCIS, L. J., JONES, S. H. (1997) Personality and charismatic experience among adult Christians. *Pastoral Psychology*, 45, 421–428.
- FRANCIS, L. J., JONES, S. H., MARTINEAU, J. (1996) Personality and religion: Who goes to church for fun? *The Irish Journal of Psychology*, 17, 71–74.

- FRANCIS, L. J., KATZ, Y. J. (1992) The relationship between personality and religiosity in an Israeli sample. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31, 153–162.
- FRANCIS, L. J., KAY, W. K. (1995) The personality characteristics of Pentecostal ministry candidates. *Personality and Individual Differences*, 18, 581–594.
- FRANCIS, L. J., PEARSON, P. R. (1985) Extraversion and religiosity. *The Journal of Social Psychology*, 125, 269–270.
- FRANCIS, L. J., RODGER, R. (1994) The influence of personality on clergy role prioritization, role influences, conflict and dissatisfaction with ministry. *Personality and Individual Differences*, 16, 947–957.
- FRANCIS, L. J., THOMAS, T. H. (1996) Mystical orientation and personality among Anglican clergy. *Pastoral Psychology*, 45, 99–105.
- FRANCIS, L. J., THOMAS, T. H. (1997) Are charismatic ministers less stable? A study among male Anglican clergy. *Review of Religious Research*, 39, 61–69.
- FRANCIS, L. J., WILCOX, C. (1994) Personality, prayer, and church attendance among 16- to 18-year-old girls in England. *The Journal of Social Psychology*, 134, 243–246.
- FRANCIS, L. J., WILCOX, C. (1996) Prayer, church attendance, and personality revisited: A study among 16- to 19-yr. old girls. *Psychological Reports*, 79, 1265–1266.
- DE FRUYT, F. MERVIELDE, I. (1996) Personality and interests as predictors of educational streaming and achievement. *European Journal of Personality*, 10, 405–425.
- GENIA, V. (1996) I, E, quest, and fundamentalism as predictors of psychological and spiritual well-being. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 35, 56–64.
- GILLINGS, V., JOSEPH, S. (1996) Religiosity and social desirability: Impression management and self-deceptive positivity. *Personality and Individual Differences*, 21, 1047–1050.
- GOLDBERG, L. R. (1993) The structure of personality traits: vertical and horizontal aspects. In Funder, D. C., Parke, R., Tomlinson-Keasey, C., Widaman, K. (eds) *Studying lives through time: Approaches to personality and development*. 169–188. American Psychological Association, Washington
- GOLDBERG, L. R., ROSOLACK, T. K. (1992) The Big-Five factor structure as an integrative framework: An empirical comparison with Eysenck's P-E-N model. In Halverson, C. F., Kohnstamm, G. A., Martin, R. P. (eds) *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood*. 7–35. Erlbaum, Hillsdale
- GONZALEZ-TAMAYO, E. (1974) Dogmatism, self-acceptance, and acceptance of others among Spanish and American students. *The Journal of Social Psychology*, 94, 15–25.
- GRAZIANO, W. G., EISENBERG, N. (1997) Agreeableness: a dimension of personality. In Hogan, R., Johnson, J., Briggs, S. (eds) *Handbook of personality psychology*. 795–824. Academic Press, New York
- HEYMAN, S. R. (1977) Dogmatism, hostility, aggression, and gender roles. *Journal of Clinical Psychology*, 33, 694–698.
- HOGAN, J., ONES, D. S. (1997) Conscientiousness and integrity at work. In Hogan, R., Johnson, J., Briggs, S. (eds) *Handbook of personality psychology*. 849–870. Academic Press, New York
- HOOD, R. W., JR., SPILKA, B., HUNSBERGER, B., GORSUCH, R. (1996) *The psychology of religion: An empirical approach*. (2nd ed.) Guilford Press, New York
- HUNSBERGER, B. (1995) Religion and prejudice: The role of religious fundamentalism, quest, and right-wing authoritarianism. *Journal of Social Issues*, 51, 113–129.

- HUNSBERGER, B. (1996) Religious fundamentalism, right-wing authoritarianism, and hostility toward homosexuals in Christian religious groups. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 6, 39–49.
- HUNSBERGER, B., ALISAT, S., PANCER, S. M., PRATT, M. (1996) Religious fundamentalism and religious doubts: Content, connections, and complexity of thinking. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 6, 201–220.
- HUNSBERGER, B., LEA, J., PANCER, S. M., PRATT, M., MCKENZIE, B. (1992) Making life complicated: Prompting the use of integratively complex thinking. *Journal of Personality*, 60, 95–114.
- HUNSBERGER, B., PRATT, M., PANCER, S. M. (1994) Religious fundamentalism and integrative complexity of thought: A relationship for existential content only? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33, 335–346.
- HUTCHINSON, G. T., PATOCK-PECKHAM, J. A., CHEONG, J. W., NAGOSHI, C. T. (1998) Personality predictors of religious orientation among Protestant, Catholic, and non-religious college students. *Personality and Individual Differences*, 24, 145–151.
- JACKSON, D. N., PAUNONEN, S. V., FRABONI, M., GOFFIN, R. D. (1996) A five-factor versus six-factor model of personality structure. *Personality and Individual Differences*, 20, 33–45.
- JASPARD, J.-M., DURNOULIN, A. (1973) *Mediations religieuses dans Univers de Enfant* [Religious mediations in the child's universe]. Lumen Vitae–Leuven University Press, Brussels
- JOHNSON, R. C., DANKO, C. R., DARVILL, R. J., BOCHNER, S., BOWERS, J. K., HUANG, Y-H., PARK, J. Y., PECJAK, V., RAHIM, A. R. A., PENNINGTON, D. (1989) Cross-cultural assessment of altruism and its correlates. *Personality and Individual Differences*, 10, 855–868.
- JONES, D. L., FRANCIS, L. J. (1992) Personality profile of Methodist ministers in England. *Psychological Reports*, 70, 538.
- KIRKPATRICK, D. G., SUTKER, L. W., SUTKER, P. B. (1970) Dogmatism, religion, and religiosity, a review and re-evaluation. *Psychological Reports*, 26, 15–22.
- KIRKPATRICK, L. A. (1993) Fundamentalism, Christian orthodoxy, and intrinsic religious orientation as predictors of discriminatory attitudes. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32, 256–268.
- KOENING, H. G., ed. (1998) *Handbook of religion and mental health*. Academic Press, New York
- KOHNSTAMM, G., HALVERSON, C. F., JR., MERVIELDE, I., HAVILL, V. L., eds (1998) *Parental descriptions of child personality: Developmental antecedents of the Big Five?* Erlbaum, Mahwah
- KOOPMANS, P. C., SANDERMAN, R., TIMMERMAN, I., EMMELKAMP, P. M. G. (1994) The Irrational Beliefs Inventory: Development and psychometric evaluation. *European Journal of Psychological Assessment*, 10, 15–27.
- KOSEK, R. B. (1999) Adaptation of the Big Five as a hermeneutic instrument for religious constructs. *Personality and Individual Differences*, 27, 229–237.
- LEAK, G. K., FISH, S. (1989) Religious orientation, impression management, and self-deception: Toward a clarification of the link between religiosity and social desirability. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28, 355–359.
- LEAK, G. K., FISH, S. B. (1999) Development and initial validation of a measure of religious maturity. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9, 83–103.
- LEAK, G. K., LOUCKS, A. A., BOWLIN, P. (1999) Development and initial validation of an objective measure of faith development. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9, 105–124.

- LEWIS, C. A. (1998) Cleanliness is next to godliness: Religiosity and obsessiveness. *Journal of Religion and Health*, 37, 49–61.
- LEWIS, C. A. (1999) Is the relationship between religiosity and personality 'contaminated' by social desirability as assessed by the Lie scale? A methodological reply to Michael W. Eysenck (1998) *Mental Health, Religion, and Culture*, 2, 105–116.
- LEWIS, C. A. (2000) The religiosity-psychoticism relationship and the two factors of social desirability: A response to Michael W. Eysenck (1999). *Mental Health, Religion, and Culture*, 3, 39–45.
- LEWIS, C. A., JOSEPH, S. (1994) Religiosity: Psychoticism and obsessionality in Northern Irish university students. *Personality and Individual Differences*, 17, 685–687.
- LEWIS, C. A., MALTBY, J. (1995) Religiosity and personality among US. adults. *Personality and Individual Differences*, 18, 293–295.
- LEWIS, C. A., MALTBY, J. (1996) Personality, prayer, and church attendance in a sample of male college students in the USA. *Psychological Reports*, 78, 976–978.
- LIPPA, R. (1995) Gender-related individual differences and psychological adjustment in terms of the Big Five and Circumplex Models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 1184–1202.
- LUENGO, M. A., ROMERO, E., GOMEZ-FRAGUELA, J. A. (1998, July) Impulsivity and the Big-Five Model: A confirmatory analysis. Poster session presented at the 9th European Conference on Personality, Guildford, United Kingdom
- MACDONALD, D. A. (2000) Spirituality: Description, measurement, and relation to the five factor model of personality. *Journal of Personality*, 68, 153–197.
- MALTBY, J. (1995) Personality, prayer, and church attendance among U.S. female adults. *The Journal of Social Psychology*, 135, 529–531.
- MALTBY, J. (1997) Personality correlates of religiosity among adults in the Republic of Ireland. *Psychological Reports*, 81, 827–831.
- MALTBY, J., TALLEY, M., COOPER, C., LESLIE, J. (1995) Personality effects in personal and public orientations towards religion. *Personality and Individual Differences*, 19, 157–163.
- MANGIS, M. W. (1995) Religious beliefs, dogmatism, and attitudes toward women. *Journal of Psychology and Christianity*, 14, 13–25.
- MCCRAE, R. R. (1994) Openness to experience: Expanding the boundaries of Factor V. *European Journal of Personality*, 8, 251–272.
- MCCRAE, R. R. (1996) Social consequences of experiential openness. *Psychological Bulletin*, 120, 322–337.
- MCCRAE, R. R., COSTA, P. T., JR. (1991) Adding liebe und arbeit: The full five-factor model and well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 227–232.
- MCCRAE, R. R., COSTA, P. T., JR. (1997) Conceptions and correlates of openness to experience. In Hogan, R., Johnson, J., Briggs, S. (eds) *Handbook of personality psychology*. 825–847. Academic Press, New York
- MCCRAE, R. R., COSTA, P. T., JR., DEL PILAR, G. H., ROLLAND, J.-P., PARKER, W. (1998) Cross-cultural assessment of the Five-Factor Model: The Revised NEO Personality Inventory. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 171–188.
- McFARLAND, S. G. (1989) Religious orientations and the targets of discrimination. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28, 324–336.

- MILLER, A. S., HOFFMANN, J. P. (1995) Risk and religion: An explanation of gender differences in religiosity. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34, 63–75.
- NELSON, P. B. (1990) Intrinsic/extrinsic religious orientation of the elderly: Relationship to depression and self-esteem. *Journal of Gerontological Nursing*, 16, 29–35.
- OSTENDORF, F. ANGLEITNER, A. (1994) The Five-factor taxonomy: Robust dimensions of personality description. *Psychologica Belgica*, 34, 175–194.
- OZER, D. J., REISE, S. P. (1994) Personality Assessment. *Annual Review of Psychology*, 45, 357–388.
- PANCER, S. M., JACKSON, L. M., HUNSBERGER, B., PRATT, LEA, J. (1995) Religious orthodoxy and the complexity of thought about religious and nonreligious issues. *Journal of Personality*, 63, 213–232.
- PAULUS, D. L. (1984) Two-component models of socially desirable responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 598–609.
- PIEDMONT, R. L. (1996) Strategies for using the five-factor model in religious research. In Piedmont, R. (Chair) *The five factor model and its value for religious research*. Symposium conducted at the annual Convention of the American Psychological Association, Toronto, Canada
- PIEDMONT, R. L. (1999) Does spirituality represent the sixth factor of personality? Spiritual transcendence and the five-factor model. *Journal of Personality*, 67, 985–1013.
- PRATT, M. W., HUNSBERGER, B., PANCER, S. M., ROTH, D. (1992) Reflections on religion: Aging, belief orthodoxy, and interpersonal conflict in the complexity of adult thinking about religious issues. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31, 514–522.
- REICH, K. H. (1996) Women's contribution to the psychology of religion: The centrality of relatedness. *Journal of Empirical Theology*, 9, 69–75.
- RICHARDS, P. S. (1994) Religious devoutness, impression management, and personality functioning in college students. *Journal of Research in Personality*, 28, 14–26.
- ROBBINS, M., FRANCIS, L. J., RUTLEDGE, C. (1997) The personality characteristics of Anglican stipendiary parochial clergy: Gender differences revisited. *Personality and Individual Differences*, 23, 199–204.
- ROIG, M., BRIDGES, K. R., RENNER, C. H., JACKSON, C. R. (1998) Belief in the paranormal and its association with traditional thinking controlled for context effects. *Personality and Individual Differences*, 24, 229–236.
- ROKEACH, M. (1969) Value systems and religion. *Review of Religions Research*, 11, 24–38.
- RUBINSTEIN, G. (1995) Authoritarianism in Israeli society. *The Journal of Social Psychology*, 135, 237–249.
- RYAN, R. M., RIGBY, S., KING, K. (1993) Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 586–596.
- SAROGLOU, V. (1992) Rêve et spiritualité chez Jean Climacque [Dream and spirituality in John Climacus]. Unpublished master's thesis, Faculty of the theology, Catholic University of Louvain, Belgium
- SAROGLOU, V. (2001a) *Paternity as function: Structuring the religious experience*. (The International Series in the Psychology of Religion, vol. 10.) Rodopi, Amsterdam–Atlanta (Original work published in 1997)

- SAROGLOU, V. (2001b) Religion of young people and their personality: Recent studies in Belgium [in French]. In Saroglou, V., Hutsebaut, D. (eds) *Psychologie de la religion et développement humain*. 115–140. L'Harmattan, Paris
- SAROGLOU, V. (2002a) Religion and the five factors of personality: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences*, 32, 1, 15–25.
- SAROGLOU, V. (2002b) Sense of humor and religion: An a priori incompatibility? Theoretical considerations from a psychological perspective. *Humor: International Journal of Humor Research*, 15, 2.
- SAROGLOU, V. (megjelenés alatt, a) Beyond dogmatism: Need for closure as related to religion. *Mental Health, Religion, and Culture*
- SAROGLOU, V. (megjelenés alatt, b) Religiousness, religious fundamentalism, and quest as predictors of humor creation. *International Journal for the Psychology of Religion*
- SAROGLOU, V., JASPARD, J.-M. (2001) Does religion affect humour creation? An experimental study. *Mental Health, Religion, and Culture*, 4, 33–46.
- SAUCIER, G. GOLDBERG, L. R. (1998) What is beyond the Big-Five? *Journal of Personality*, 66, 495–524.
- SCHMITZ, P. G. (1985) Socioculture and personality differences in the dimension of the open and closed mind. *High School Journal*, 68, 348–364.
- SCHWARTZ, S. H., HUISMANS, S. (1995) Value priorities and religiosity in four western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58, 88–107.
- SETHI, S., SELIGMAN, M. E. P. (1993) Optimism and fundamentalism. *Psychological Science*, 4, 256–259.
- SMITH, D. L. (1996) Private prayer, public worship and personality among 11-15-year-old adolescents. *Personality and Individual Differences*, 21, 1063–1065.
- SMITH, T. W., WILLIAMS, P. G. (1992) Personality and health: Advantages and limitations of the five factor model. *Journal of Personality*, 60, 395–423.
- STREYFFELER, L. L., MCNALLY, R. J. (1998) Fundamentalists and liberals: Personality characteristics of Protestant Christians. *Personality and Individual Differences*, 24, 579–580.
- TAYLOR, A., MACDONALD, D. A. (1999) Religion and the five factor model of personality: An exploratory investigation using a Canadian university sample. *Personality and Individual Differences*, 27, 1243–1259.
- THALBOURNE, M. A., DUNBAR, K. A., DELIN, P. S. (1995) An investigation into correlates of belief in the paranormal. *Journal of the American Society for Psychical Research*, 89, 215–231.
- THOMPSON, E. H., JR. (1991) Beneath the status characteristic: Gender variations in religiousness. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 30, 381–394.
- TOBACYK, J. J., MILFORD, G. (1983) Belief in paranormal phenomena: Assessment instrument development and implications for personality functioning. *Journal of Personality Social Psychology*, 44, 1029–1037.
- TRIMBLE, D. E. (1997) The Religious Orientation scale: Review and meta-analysis of social desirability effects. *Educational and Psychological Measurement*, 57, 970–986.
- WALLER, N., KOJETIN, B., BOUCHARD, T., JR., LYKKEN, D., TELLEGEN, A. (1990) Genetic and environmental influences on religious interests, attitudes, and values: A study of twins reared apart together. *Psychological Science*, 1, 138–142.

- WATSON, D., CLARK, L. A. (1997) Extraversion and its positive emotional core. In Hogan, R., Johnson, J., Briggs, S. (eds) *Handbook of personality psychology*. 767–793. Academic Press, New York
- WATSON, P. J., MORRIS, R. J., FOSTER, J. E., HOOD, R. W. (1986) Religiosity and social desirability. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 25, 215–232.
- WEBSTER, D. M., KRUGLANSKI, A. W. (1994) Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1049–1062.
- WHITE, J., JOSEPH, S., NAIL, A. (1995) Religiosity, psychoticism, and schizotypal traits. *Personality and Individual Differences*, 19, 847–851.
- WIGGINS, J. S. (1991) Agency and communion as conceptual coordinates for the understanding and measurement of interpersonal behavior. In Cicchetti, D., Grove, W. (eds) *Thinking critically in psychology*. Vol. 2. Personality and Psychopathology. 89–113. University of Minnesota Press, Minneapolis
- WIGGINS, J. S. (1992) Have model, will travel. *Journal of Personality*, 60, 527–532.
- WILDE, A., JOSEPH, S. (1997) Religiosity and personality in a Moslem context. *Personality and Individual Differences*, 23, 899–900.
- WULFF, D. M. (1997) *Psychology of religion: Classic and contemporary*. (2nd ed.) Wiley & Sons, New York
- YOUTIKA, A., JOSEPH, S., DIDUCA, D. (1999) Personality and religiosity in a Greek Christian Orthodox sample. *Mental Health, Religion, and Culture*, 2, 71–74.

PSYCHOLOGY OF RELIGION AND PERSONALITY:
A FIVE-FACTOR MODEL PERSPECTIVE

SAROGLOU, VASSILIS–JASPARD, JEAN-MARIE

The aim of this paper is to explore whether and how the Five-Factor Model (FFM) of personality – also known as the Big Five – may be relevant to psychology of religion. First, we review empirical research which has used Eysenck's taxonomy. Second, after a brief presentation of the FFM, we hypothesize, on the basis of research in the Eysenck framework as well as on the basis of research in psychology of religion generally, how each of the five factors may be related to religiosity. Third, we insist on the necessity of including gender differences when studying the association between personality and religion. Fourth, we review studies having explored religious personality from the FFM perspective. Finally, the discussion focuses on the importance of personality taxonomies when studying religiosity and on the usefulness of the FFM for this purpose.

Key words: *religiousness, gender difference, five-factor model, religious attitude*